

mgr Kamila Sujkowska
Wydział Polonistyki
Uniwersytet Warszawski

Regionalizmy leksykalne w języku mieszkańców Przemyśla

Streszczenie

Niniejsza rozprawa doktorska poświęcona regionalizmom leksykalnym w języku mieszkańców Przemyśla wpisuje się w nurt badań nad zróżnicowaniem regionalnym języka polskiego. Mimo że badania tego typu mają już długą tradycję, a literatura przedmiotu jest bogata, to jednak wiele jeszcze zagadnień wymaga dogłębnej analizy. Nie ma również do tej pory szczegółowego opracowania regionalizmów przemyskich, dlatego też praca przynajmniej częściowo może wypełnić lukę w dotychczasowych badaniach.

Dla podjętego tematu niezmiernie istotne jest rozumienie regionalizmu leksykalnego. Termin *leksykalny regionalizm przemyski* stosuję w znaczeniu ‘każdy element słownikowy (wyraz lub frazeologizm, inna niż w polszczyźnie ogólnej jego postać formalna, odmienne jego znaczenie) o nieogólnopolskim zasięgu ograniczonym jednak nie tylko do Przemyśla’. Takie szerokie ujęcie regionalizmu zgodne ze stanowiskiem prezentowanym najczęściej w literaturze przedmiotu (zob. np. Piotrowicz 1991, Ochmann, Przybylska 2019), pozwala uchwycić leksykę dyferencyjną wobec normy ogólnopolskiej, choć niekoniecznie typową wyłącznie dla języka przemyslan.

Podstawę materiałową opisu stanowi zbiór 832 jednostek leksykalnych, zgromadzonych samodzielnie różnymi metodami (badania ankietowe, ekscerpca lokalnej prasy, różnych publikacji książkowych dotyczących Przemyśla oraz forów i stron internetowych, badania ankietowe internetowe i tradycyjne w terenie, wywiady kontrolowane, obserwacja uczestnicząca). Co istotne, materiał został zebrany dzięki długotrwałym obserwacjom języka mieszkańców Przemyśla, w tym także konfrontacji doświadczeń z polszczyzną używaną w innych częściach kraju.

Zgromadzona leksyka uznana za ograniczoną regionalnie została poddana weryfikacji. Podstawę porównawczą stanowiły dane zawarte w słownikach ogólnych języka polskiego:

dawnych i współczesnych, słownikach regionalizmów z innych obszarów, zwłaszcza krakowskich i południowokresowych (lwowskich) ze względu na położenie Przemyśla i jego dzieje, a także słowniki gwarowe (w tym ogólnogwarowe, dialektalne, regionalne i lokalne).

Rozprawa składa się ze wstępu, trzech rozdziałów (dwóch teoretycznych oraz trzeciego analitycznego), podsumowania oraz aneksu z zawartym w nim słownikiem regionalizmów przemyskich. Słownik ten zawiera również dane z opracowań uwzględnionych w celach porównawczych, dlatego każde hasło stanowi pewnego rodzaju „metryczkę” analizowanego wyrazu.

W rozdziale pierwszym opisano historię Przemyśla oraz sytuację językową miasta w wiekach dawnych. Najważniejsze czynniki mające wpływ na ukształtowanie się regionalnej (lokalnej) polszczyzny przemyskiej to: wielojęzyczność, wieloetniczność i wielokulturowość Przemyśla w przeszłości w ramach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, związane z tym kontakty językowe, zwłaszcza polsko-ukraińskie, następnie pozostawanie w granicach zaboru austriackiego i kontakty polsko-niemieckie, warunki autonomii galicyjskiej i związany z tym swobodny rozwój polszczyzny w porównaniu z pozostałymi zaborami; położenie miasta w strefie wpływów zarówno odmiany regionalnej południowokresowej (także miejskiej gwary lwowskiej), jak i małopolskiej (krakowskiej), a także, co istotne, kontakty z okolicznymi gwarami małopolskimi (Pogranicza wschodniego młodszego, inaczej tzw. Małopolski wschodniej późniejszej) i lokalnymi gwarami ukraińskimi, których elementy w wyniku interferencji językowej upowszechniały się w odmianie regionalnej. W ostatnim podrozdziale przedstawiono współczesną sytuację językową miasta.

Rozdział drugi poświęcono omówieniu założeń teoretycznych rozprawy bazujących na dotychczasowym dorobku z zakresu badań nad regionalizmami leksykalnymi i regionalnymi odmianami polszczyzny. Przyjęto szerokie ujęcie regionalizmu leksykalnego, traktując język, którym posługują się mieszkańcy Przemyśla, jako regionalną odmianę polszczyzny, a więc odmianę języka ogólnopolskiego z pewnymi odrębnościami językowymi typowymi dla wszystkich mieszkańców danego regionu niezależnie od stopnia wykształcenia, a więc także dla inteligencji. W rozdziale drugim przedstawiono również materiał leksykalny i jego źródła, metody jego pozyskiwania oraz dobór i charakterystykę informatorów. Warto podkreślić, że w badaniach ankietowymi (internetowymi i tradycyjnymi) łącznie objęto 1009 respondentów w podziale na pięć grup w zależności od wieku:

1. Uczniowie w wieku 13-19 lat (klasy 7-8 szkoły podstawowej oraz szkoła

średnia) – 109 osób

2. Studenci i młode osoby pracujące w wieku 20-30 lat – 354 osoby
3. Dorośli w wieku 31-45 lat – 274 osoby
4. Dorośli w wieku 46-59 lat – 167 osób
5. Osoby starsze 60+ – 105 osób

Zdecydowana większość wyrazów, o które zostali zapytani respondenci, jest bardzo dobrze zachowana we wszystkich grupach wiekowych. Dotyczy to szczególnie leksyki należącej do kategorii bliskich życiu codziennemu.

Rozdział trzeci ma charakter analityczny i zawiera charakterystykę jakościową i ilościową regionalizmów przemyskich. Stan ich udokumentowania leksykograficznego jest dobry. Zdecydowana ich większość (89,6%) została poświadczona w uwzględnionych do porównania słownikach ogólnych, regionalnych bądź gwarowych, czy też w monografiach językoznawczych. Zebraną leksykę zanalizowano ze względu na: różnicowanie pokoleniowe znajomości wybranych form, etymologię, zasięg terytorialny, nacechowanie, przynależność do poszczególnych kręgów tematycznych.

Przeprowadzona analiza wykazała, iż większość regionalizmów należy do warstwy słownictwa rodzimego; zapożyczenia stanowią 13,5%, w tym: ukrainizmy (6,7%), germanizmy (5,4%) oraz sporadyczne (jednostkowe) zapożyczenia z języka francuskiego, czeskiego i jidysz. 4,7% słownika stanowią archaizmy.

Ze względu na zasięg terytorialny najliczniejszą grupę stanowią wyrazy wspólne wyłącznie z regionalną odmianą małopolską (krakowską), wspólne też z dialektem małopolskim, następnie formy o szerokim zasięgu występujące w wielu regionach (często obejmujące obszar więcej niż dwóch dialektów), kolejno wspólne równocześnie polszczyźnie południowokresowej i regionalnej odmianie małopolskiej (przede wszystkim Małopolsce południowej), dalej wspólne z polszczyzną południowokresową, określane w literaturze przedmiotu jako typowe wyłącznie dla polszczyzny Kresów południowo-wschodnich, oraz regionalizmy o największym zasięgu ograniczonym do Małopolski południowo-wschodniej, do najbliższych okolic Przemyśla (tzw. mikroregionalizmy).

Powyższe dane dotyczące zarówno genezy badanych regionalizmów, jak i ich zasięgu geograficznego mają uzasadnienie w dziejach miasta, w wielojęzyczności i wielokulturowości jego mieszkańców i kontaktach językowych w ciągu wieków.

Ponad połowę słownika regionalizmów przemyskich stanowią ekspresywizmy, w szczególności nacechowane negatywnie. W kwestii kategoryzacji, tematyczne pogrupowanie przemyskiej leksyki nie odbiega od typowego uporządkowania słownictwa ogólnego czy regionalnego – najczęściej opisanych jednostek leksykalnych dotyczy człowieka, jego życia codziennego, a także uczuć i emocji.

Z przeprowadzonych badań wynika, że współczesny język mieszkańców Przemysła jest wypadkową kilku nakładających się na siebie czynników. Interpretacja wyników zawartych w ankietach oraz refleksje wynikające z analizy całego zgromadzonego materiału prowadzą do konkluzji, iż w ciągu najbliższych lat – mimo dostrzegalnej postępującej interferencji polszczyzny ogólnej – pozycja wybranych regionalizmów przemyskich nie wydaje się zagrożona, co jednocześnie nie potwierdza powszechnej tezy o wymieraniu form regionalnych.

W rozprawie starano się podkreślić, że regionalna odmiana polszczyzny przemyskiej jest na tyle różnorodna, iż nie można jej pominąć w ogólnym oglądzie regionalizmów, lecz wymaga ona wyodrębnienia na tle języka ogólnego i innych odmian regionalnych.

Kaunita Sytkowska

Bibliografia

Ochmann D., Przybylska R. (red.), 2019, *Powiedziane po krakowsku. Słownik regionalizmów krakowskich*, wyd. IV, Kraków, s. 9-11.

Piotrowicz A., 1991, *Typy regionalizmów leksykalnych*, Poznań, s. 3-27.